

Βιβλία χωρίς λόγια για πολύ μικρά παιδιά: από τις άπειρες ερμηνείες στις ακριβείς διαδρομές του νοήματος

Σίσσυ Τσιφλίδου

Εκπαιδευτικός στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Διδάκτωρ Παιδικής Λογοτεχνίας,
ΕΚΠΑ

Περίληψη

Τα βιβλία χωρίς λόγια, που σημειώνουν μια έκρηξη στην εκδοτική παραγωγή των παιδικών βιβλίων τις τελευταίες δεκαετίες, διακρίνονται από υψηλό βαθμό ποικιλομορφίας την οποία επηρεάζει η εμπλοκή τους με ένα ευρύ φάσμα καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η παρούσα μελέτη στοχεύει στην επιμέρους κριτική προσέγγιση της εκδοτικής τους παραγωγής, ενώ επιχειρεί, ακολουθώντας την ταξινόμηση που προτείνει η Emma Bosch, καταξιωμένη μελετήτρια του υποείδους, μια ανάλογη κατηγοριοποίησή τους στο ιδιαίτερο ηλικιακό φάσμα των 0-3 ετών. Πρόθεσή της να συμβάλλει, επίσης, στην ανάδειξη των ζητημάτων που προκύπτουν από τη στάση του ενήλικα που με την κανονιστική του βεβαιότητα κατευθύνει τα μικρά παιδιά σε ορισμένο τρόπο ανάγνωσης αυτών των βιβλίων ήδη από πολύ μικρή ηλικία. Περισσότερο, όμως, φιλοδοξεί να αναδείξει την πραγματικά υπερπληθή παραγωγή των βιβλίων χωρίς λέξεις στο εξωτερικό, ιδιαίτερα στην ευαίσθητη ηλικιακή ομάδα των 0-3 ετών.

Τα βιβλία χωρίς λόγια διαμορφώνουν τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έναν πολύ ιδιαίτερο τόπο στον χώρο του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου, ένα υποείδος του που διαρκώς διευρύνεται, εμπλουτίζεται και αυξάνει τη δημοφιλία του σε εκδότες και αναγνώστες όλων των ηλικιών. Αν και έχουν προσελκύσει την προσοχή των μελετητών της παιδικής λογοτεχνίας, οι λίγες ολοκληρωμένες ή διεπιστημονικές μελέτες για τα wordless picturebooks και τους αναγνώστες τους αποδεικνύουν ότι δεν έχουν ακόμα μελετηθεί σε βάθος (Agişre, 2014:91). Συνιστά κοινή παραδοχή η ανάγκη να διανύσουμε ακόμα πολύ ερευνητικό δρόμο προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως τη λειτουργία τους. Δράσεις όπως το project της IBBY στην Lampedusa βοήθησαν πολύ στην προβολή και διάδοσή τους με τις ετήσιες λίστες επιλεγμένων silent books και τον οδηγό αξιοποίησής τους. Μια άλλη αιτία που έστρεψε το ενδιαφέρον πάνω στα βιβλία χωρίς λόγια και επηρέασε την αύξηση της εκδοτικής τους παραγωγής, που από πολλούς χαρακτηρίστηκε και σαν «εκδοτική τάση», είναι οι πολύ σημαντικές διακρίσεις και βραβεύσεις τους, ειδικά αυτές που αφορούν μικρά παιδιά, με χαρακτηριστικό παράδειγμα για την παρούσα μελέτη το *A ball for Daisy* του Chris Raschka (Caldecot metal το 2012).

Στην δεκαετία του '90 εκδηλώνεται μια έντονη επιφύλαξη που αφορά στην αναγνώριση και ειδολογική τους ταξινόμηση. Αντιπροσωπευτικές της αμφισβήτησης αυτής είναι οι δηκτικές παρατηρήσεις της Judith Graham, η οποία, με αφορμή τη βράβευση του Quentin Blake για τον *Clown* (Ragazzi Prize Award στην Bologna το

1996), εκτιμά ότι η εμφάνιση αυτών των έργων δεν υπήρξε ποτέ ούτε η «πλημμύρα» που κάποιοι φοβούνταν ούτε και η μείζονος σημασίας φόρμα για την παιδική λογοτεχνία και την ανάπτυξη του γραμματισμού (Graham, 1998:26). Σήμερα και σχεδόν δύο δεκαετίες μετά μπορούμε με σιγουριά να πούμε ότι η εκρηκτική παρουσία αυτής της ομάδας των βιβλίων στο πεδίο της παιδικής λογοτεχνίας, ιδιαίτερα των εικονοβιβλίων, είναι εντυπωσιακή και είναι πλέον οι διαφορετικές οπτικές της κριτικής θεώρησης, της παιδαγωγικής τους συνεισφοράς, καθώς και της εμπειρικής έρευνας με πραγματικούς αναγνώστες που καλούνται να συμβάλουν στην κατανόηση των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους οι εικονογράφοι προσκαλούν τους αναγνώστες να κατασκευάσουν το νόημα, καθώς και το πώς οι αναγνώστες ανταποκρίνονται σε αυτές τις προσκλήσεις.

Η προσπάθεια να δοθεί ένας ακριβής ορισμός φαίνεται να επηρεάζεται από τα κριτήρια που θέτουν οι μελετήτριες-ές τους. Άλλοτε “wordless” χωρίς την προσθήκη picturebooks αφού δεν είναι όλα τα εικονοβιβλία “χωρίς λόγια” (Dowhower, 1997:59), “stories without words” για κάποιους εκδότες, “sequenced picture texts” (Rowe, 1996:221), “almost wordless”, “nearly wordless” ή “sparse verbal text” ακόμα και “false wordless”, φαίνεται ότι το κυρίαρχο κριτήριο ταξινόμησης είναι η παρουσία του κειμενικού λόγου, αν και, όπως παρατηρεί η Bosch, δεν φαίνεται να υπάρχει συναίνεση ως προς το πλήθος των λέξεων που διακρίνουν την κάθε περίπτωση. Η ίδια καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτή επηρεάζεται από τη διάκριση του *showing* και του *telling* (Bosch, 2018:192). Εκεί εδράζεται και για πολλούς ερευνητές η αβεβαιότητα της απεύθυνσης: ποιος είναι ο εννοούμενος «αναγνώστης» στα βιβλία αυτά; και αλήθεια πρόκειται για αναγνώστη ή θεατή; Ο Marcus γράφει χαρακτηριστικά ότι τα βιβλία χωρίς λόγια του Mitsumasa Anno «τείνουν προς τη γλώσσα» (Marcus, 1983/4:35), συνεπώς μιλάμε κυρίως για «αναγνώστες» παρά για «θεατές».

Η Beckett, δεδομένου ότι υπάρχουν κάποιες λέξεις σε κάθε βιβλίο χωρίς λόγια, είτε στις εικόνες είτε ως *paratext*, προτείνει την πιο ακριβή περιγραφή “αφηγήσεις χωρίς λέξεις” από τα “βιβλία χωρίς λέξεις” (Beckett, 2012:121).

Πολλοί μελετητές κατηγοριοποιούν τα εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λέξεις ως «είδος» (Dowhower 1993:63, Crawford & Hade 2000, Jalongo et al. 2002:167). Η Evelyn Arizpe θέτει υπό αμφισβήτηση αυτήν την κατηγοριοποίηση με το ερώτημα αν τα εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λέξεις είναι ένα είδος ή στην πραγματικότητα ένα υποσύνολο των picturebooks.

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί την κρατούσα θεώρηση: ένα «wordless picturebook / βιβλίο χωρίς λέξεις» γίνεται κατανοητό ως ένα κείμενο στο οποίο η οπτική εικόνα φέρει το βάρος της κατασκευής του νοήματος και όπου η απουσία των λέξεων δεν είναι «απλό επίτευγμα της καλλιτεχνίας αλλά απολύτως σχετική και συμβατή με το θέμα» (Nières-Chevrel, 2010:137), έτσι ώστε ακόμη και όταν το λεκτικό κείμενο παρουσιάζεται ελάχιστα ή παντελώς απουσιάζει, υπάρχει μια σπουδαιότητα σε αυτήν την έλλειψη που συμβάλλει στην καθολική σημασία της αφήγησης.

Ήδη από την πρώτη ματιά μπορεί κανείς άμεσα να διαπιστώσει ότι αυτό το ετερογενές corpus κειμένων εγκολλώνεται στον πολυσχιδή και πολυσυλλεκτικό του χώρο (Γιαννικοπούλου, 2016:809) μια διακειμενική ροή πληροφοριών από το σύνολο των τεχνών και των επιστημονικών πεδίων (ζωγραφική, λογοτεχνία, αρχιτεκτονική,

φωτογραφία, κινηματογράφος, μαθηματικά κ.ά.) απαραίτητων για την κατασκευή του νοήματος από τον αναγνώστη. Είναι γεγονός ότι, παρά τη στροφή του ενδιαφέροντος εκδοτών και μελετητών αυτής της κατηγορίας διαηλικιακών βιβλίων και παρά τη ραγδαία εξέλιξη που σημειώνει την τελευταία δεκαετία, η εγχώρια παρουσία του φαίνεται να αφορά μια άλλη εκδοτική πραγματικότητα. Η συντηρητική ελληνική αγορά σταθερά επηρεασμένη από την κραταιά λογοκεντρική της αντίληψη, όπως και τον χρησιμοθηρικό ρόλο των βιβλίων ειδικά στις μικρές ηλικίες, έχει να παρουσιάσει ελάχιστα δείγματα τέτοιων βιβλίων. Αξιοσημείωτα απόντες παραμένουν οι Έλληνες δημιουργοί (θα αναφέρουμε μόνο το *Η φάλαινα, το κορίτσι και η θάλασσα ανάμεσά τους* της Πέρσας Ζαχαριά -κάποιες προσπάθειες όπως *Το Κουμπί* της ομάδας «Το ατελιέ της Φανταστικής» πέρασαν απαρατήρητες).

Το 0-3 είναι μια πολύ ιδιαίτερη ηλικιακή ομάδα, από κάποιους το κατεξοχήν πρόσφορο έδαφος άνθισης των ιστοριών χωρίς λόγια, αφού το μικρό παιδί δεν έχει ακόμα κατακτήσει τον μηχανισμό της ανάγνωσης, από άλλους η ιδανικότερη ηλικία για να εξοικειωθεί με τις συμβάσεις της ανάγνωσης μέσα από αυτά τα έργα. Υπάρχει βέβαια και ο αντίποδας που διατηρεί σοβαρές επιφυλάξεις για το αν πρόκειται για λογοτεχνία όλη αυτή η εκδοτική παραγωγή που αφορά τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Και κατά δεύτερο λόγο (και όχι μόνο για το 0-3) η «τέχνη του λόγου» προϋποθέτει όχι μόνο το γραπτό κείμενο αλλά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, όπως είναι η ειρωνεία στις λέξεις, ο εσωτερικός μονόλογος, ο συμβολικός λόγος, η συνέργεια εικόνας κειμένου που θυσιάζονται στη μοναδικότητα των εικόνων. Από την άλλη η εκφραστικότητα της εικόνας, όπως στο *A ball for Daisy* του Chris Raschka, μπορεί να φτάσει σε υψηλά επίπεδα. Επίσης, θα πρέπει να σκεφτούμε αν ο εννοούμενος αναγνώστης είναι και ο πραγματικός αναγνώστης, αν ένα μικρό παιδί είναι σε θέση να αποκωδικοποιήσει κείμενα ή/και, αν το θεωρούμε αυτό απαραίτητο, να τα αφηγηθεί, όπως το *Η κόκκινη και η πόλη* της Marie Voigt με στοιχεία μετανεωτερικά που θα ανακαλέσουμε και στη βραβευμένη *Caperucita Roja* του Adolfo Serra ή *Το δάσος που κοιμόταν* της Rebecca Dautremer, εικονοβιβλία που αφορούν μεταγραφές ή αναδημιουργίες κλασικών παραμυθιών και τα οποία προϋποθέτουν ικανότητες του αναγνώστη πέρα από τη γνώση του αρχικού μύθου, σε τι ακριβώς και με ποιον τρόπο εμπλέκεται ο όρος «διαηλικιακό», όταν αναφερόμαστε σε αυτά τα έργα.

Μια μελέτη που καταγράφει σχεδόν τρεις δεκαετίες πίσω τη σχέση των παιδιών με τα βιβλία χωρίς λόγια στο εξωτερικό, αλλά αποτυπώνει παραδειγματικά τις επιφυλάξεις της σύγχρονης συντηρητικής ελληνικής πραγματικότητας, είναι αυτή της Graham (Graham, 1998) η οποία στη δεκαετία του '90 δουλεύει ποικιλία αυτών των βιβλίων χωρίς λόγια με μικρά παιδιά διαπιστώνοντας την αδυναμία τους να τα διαβάσουν και να κατανοήσουν τέτοιου είδους αφηγήσεις ώστε να τις αποδώσουν λεκτικά. Τα παιδιά παραπονούνται για την έλλειψη του κειμένου. Οι λέξεις που κατευθύνουν την προσοχή στην εικόνα και σε ό,τι ξέφυγε από τη ματιά τους απουσιάζουν. Αν, ειδικά στα 0-3, μετατοπίσει κανείς τη δυσκολία στον ενήλικα που επιλέγει ένα βιβλίο χωρίς λόγια για ένα μικρό παιδί, αρχίζει να κατανοεί το εύρος των προβλημάτων. Ο Perry Nodelman προσδιορίζει αυτή τη δυσκολία παιδιού αλλά και ενήλικα στην έλλειψη της επάρκειας του αναγνώστη, στην απαραίτητη εκπαίδευση προκειμένου να αποκτήσει αυτό που ο ίδιος ορίζει σαν διασυνδεδεμένες δεξιότητες,

απαραίτητες αν πρόκειται κανείς να βρει ιστορίες σε μια διαδοχή εικόνων (Nodelman, 1988:187). Η όλη έρευνα έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον για πολλούς λόγους, κυρίως, όμως, γιατί θέτει σοβαρά ζητήματα που θα πρέπει να μας προβληματίσουν και στις πολύ μικρές ηλικίες.

Αρχικά είναι η ανάγκη λεκτικοποίησης της οπτικής αφήγησης. Στον οδηγό με αφορμή το αφιέρωμα στα βιβλία για νήπια και πολύ μικρά παιδιά στην έκθεση της Μπολόνια το 2019 υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση στο εισαγωγικό σημείωμα των εκδοτών: ένα μωρό βρίσκεται μόνο του σε ένα δωμάτιο με σκορπισμένα βιβλία. Τίποτα δεν αποσπά την προσοχή του που επικεντρώνεται με θρησκευτική ευλάβεια σε αυτά. Πώς διαβάζει; Κοιτώντας τις εικόνες και γυρνώντας τις σελίδες. Κουνώντας τα μάτια και τα χέρια του, χωρίς τη συμβολή του ενήλικα, διαβάζει. Αν και δεν είναι σε θέση να εκφράσει αυτό που συμβαίνει με λέξεις, ο ενήλικας διαπιστώνει τον ιδιαίτερο δεσμό που αρχίζει να αναπτύσσεται ανάμεσα στο παιδί και το βιβλίο: το παιδί εισέρχεται σε έναν άλλο κόσμο, σε μια άλλη διάσταση. Και η αληθινή επανάσταση, η αλλαγή της οπτικής γωνίας, θα συντελεστεί όταν το παιδί θα αρχίσει να μιλάει. Γιατί το παιδί διαβάζει πολύ πριν μάθει το όποιο αλφάβητο, πολύ πριν το κάθε «Μια φορά και έναν καιρό...» (Toddlers first books, 2019:6-7).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ελληνική έκδοση του πολυβραβευμένου *Why?* του Nikolai Popov, ένα βιβλίο που πρωτοεκδίδεται το 1996 και απευθύνεται σε μικρά παιδιά. Το συγκινητικό αυτό βιβλίο χωρίς λέξεις περνά ένα ισχυρό αντιπολεμικό μήνυμα. Η ισχυρή εικονιστική αλληγορία του Popov επηρεάζεται στην ελληνική έκδοση του βιβλίου το 1999, όταν εισάγεται κείμενο από τον Πέτρο Γαϊτάνο και τη Μαριανίνα Κριεζή που καθιστά το βιβλίο διαηλικιακό, αφού με τον σαφή υπαινικτικό του λόγο (Αρουραίχ, Ποντικανάβεραλ, Ενωμένα Ποντικάτα) προσανατολίζει τις αναγνωστικές ανταποκρίσεις σε συγκεκριμένα πολιτικά γεγονότα.

Δεύτερο ζήτημα είναι η στάση των περισσότερων ενηλίκων που έχουν την ίδια αντίδραση με τα παιδιά, δηλώνοντας επιφυλακτικοί έως και φοβισμένοι στο να επιχειρήσουν να διαβάσουν μαζί τους έργα χωρίς κείμενο. Και εδώ παρενθετικά θα αναφερθούμε στον τρόπο με τον οποίο πολλά βιβλία χωρίς λόγια, αρκετά μάλιστα εκδίδονται και σε σειρές, συστήνονται στο κοινό ως «βιβλία με εικόνες για να μιλήσουμε». Πράγματι πριν το 1970 τα βιβλία χωρίς λόγια τείνουν να είναι εκπαιδευτικά με σαφή παιδαγωγικό χαρακτήρα παρουσιάζοντας αλληλουχίες εικόνων που εισάγουν τα παιδιά στην αφήγηση, προσκαλώντας τα να διατυπώσουν λεκτικά αυτό που συμβαίνει σε μια σειρά διαδοχικών γεγονότων. Το αισθητικό στοιχείο θυσιάζεται στον σκοπό του νοήματος και δεν είναι λίγοι οι μελετητές που αναφέρονται επικριτικά στην πρακτική να αφαιρείται το κείμενο από εικονοβιβλία για μικρά παιδιά με την προσδοκία να αντικατασταθεί από τους μικρούς αναγνώστες οι οποίοι ενθαρρύνονται να λεκτικοποιήσουν την αφήγηση. Η ενασχόληση λοιπόν στρέφεται στο να μετατρέψει το παιδί την εικόνα σε λέξεις και όχι να εξοικειωθεί με οπτικές αφηγήσεις.

Το τρίτο ζήτημα που θίγει η Graham αφορά στην εκμάθηση του τρόπου ανάγνωσης τέτοιων βιβλίων: ένα παιδί χρειάζεται να εκπαιδευτεί σε μια τέτοιου είδους ανάγνωση. Το θίγει και ο Nodelman, όταν ξεκαθαρίζει πως η οπτική αφήγηση έχει τους δικούς της κανόνες με τους οποίους το παιδί πρέπει να εξοικειωθεί. Παιδιά που έχουν μάθει να κατασκευάζουν στο μυαλό τους εικόνες που προκαλούν οι λέξεις, όπως

ακριβώς μας περιγράφει ο Σατρ στο ομώνυμο έργο, είναι δύσκολο να αφηθούν μονομιάς στην αποκωδικοποίηση της οπτικής αφήγησης, όταν μάλιστα έχουν εσωτερικεύσει μια συγκεκριμένη λειτουργία που αφορά τη λεκτικοποίηση της εικόνας.

Ένα άλλο στοιχείο που θα προσθέταμε κα θα πρέπει να μας προβληματίσει είναι οι προδιαγραφές, τα κριτήρια έκδοσης και επιλογής αυτών των βιβλίων στην ηλικία των 0-3 που βέβαια αφορούν γενικά τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά σε αυτό το ηλικιακό εύρος και ασφαλώς όχι μόνο τα βιβλία χωρίς λόγια. Θα λέγαμε ότι, αν εξαιρέσουμε τις σημάνσεις της ηλικιακής απεύθυνσης που αφορούν τις ταξινομήσεις των εκδοτικών οίκων και επηρεάζουν ποικιλότροπα το ενδιαφέρον του αγοραστικού κοινού (έχουμε δει βιβλία που απευθύνονται σε παιδιά από 6 ετών και πάνω να κατεβαίνουν στα 3+) και βέβαια έχουν τροφοδοτήσει πολλές συζητήσεις, σε γενικές γραμμές ακολουθούν τα ηλικιακά κριτήρια: είναι board books, φτιαγμένα από ανθεκτικό υλικό κατάλληλα για εξερεύνηση από τα πολύ μικρά παιδιά με όλες τους τις αισθήσεις. Όσο πιο απλές είναι οι ιστορίες τόσο πιο λιτά είναι τα σχήματα, πιο σαφή τα περιγράμματα σε μονόχρωμο φόντο, πιο ζωντανά τα χρώματα που προκαλούν το ενδιαφέρον των παιδιών, ενώ τα θέματα αντλούν από την καθημερινότητά τους απεικονίζοντας οικεία αντικείμενα και γνώριμα πρόσωπα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι ασπρόμαυρες ιστορίες που δίνονται στους πρώτους μήνες της γέννησης όσο η όραση του παιδιού ακόμα αναπτύσσεται. Στο ερώτημα αν πρόκειται για μικρές ιστορίες η πραγματικότητα είναι ότι παρουσιάζουν χρονικά διαδοχικά στιγμιότυπα που επιχειρούν να κρατήσουν το ενδιαφέρον του μωρού το οποίο στο συγκεκριμένο στάδιο κρατά από μερικά δευτερόλεπτα έως ένα λεπτό. Προφανώς τα βιβλία αυτά αξιοποιούνται με διευρυμένους τρόπους από τους ενήλικες διαμεσολαβητές όσο τα μωρά μεγαλώνουν.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων βιβλίων το *Black on White* από τη σειρά της φωτογράφου και δημιουργού βιβλίων Tana Hoban, που περιλαμβάνει έντονες ασπρόμαυρες εικόνες για να προσελκύσει μωρά και πολύ μικρά παιδιά. Το βιβλίο παρακινεί στο οπισθόφυλλο τον ενήλικα σε ένα πρώτο είδος συνανάγνωσης, στο να κοιτάξει τις εικόνες και να μιλήσει με το παιδί για αυτές ξεκινώντας έναν διαλόγο μέσα από τα βιβλία. Προτού μπορέσουν να δουν καθαρά χρώματα, όπως μας πληροφορεί στο οπισθόφυλλο, τα μωρά ανταποκρίνονται στην έντονη αντίθεση μεταξύ ασπρόμαυρου, κάτι που καθιστά τη σειρά το τέλειο πρώτο βιβλίο για νέους, αναπτυσσόμενους εγκεφάλους. Η εμπειρία της έντονης ασπρόμαυρης αντίθεσης βοηθά στην τόνωση της ανάπτυξης στον αμφιβληστροειδή και στο οπτικό νεύρο. Πρόκειται για βιβλία εικόνων που διαθέτουν τέχνη υψηλής αντίθεσης τα οποία θα βρούμε σε κλασική έκδοση board book αλλά και σε μορφή ακορντεόν. Το ενδιαφέρον σε αυτές τις εκδόσεις είναι η επιφυλακτικότητα των ενηλίκων οι οποίοι εκφράζουν τη δυσπιστία τους στο αν αξίζει κανείς να αγοράζει ασπρόμαυρης εικονογράφησης βιβλία που αφορούν τους πρώτους μήνες της γέννησης, αφού ένα μωρό μεγαλώνει με ταχύτατους ρυθμούς. Για τον λόγο αυτό θα δούμε σε πολλές εκδόσεις οι δημιουργοί να μην περιορίζονται στην αντίθεση λευκού μαύρου αλλά να εισάγουν και άλλα έντονα χρώματα, όπως το κόκκινο. Ένας άλλος λόγος είναι η αμφισβήτησή τους ως προς την παραστατική τους ικανότητα: η ασπρόμαυρη εικόνα δεν αποτυπώνει με πληρότητα τα χαρακτηριστικά των αντικειμένων που απεικονίζει, για παράδειγμα μιας αγελάδας, ενός πιάτου, του ήλιου.

Σε κάθε περίπτωση τα βιβλία αυτά στοχεύουν στη διέγερση του οπτικού νεύρου και την εμπλοκή του παιδιού στη διαδικασία της ανάγνωσης.

Με στόχο να μπορέσουμε να βοηθήσουμε στην κατανόηση της λειτουργίας ενός σύνθετου διαρκώς μεταβαλλόμενου προϊόντος που ενίοτε επηρεάζεται σαν iconotext από το αποτέλεσμα ανάμειξης κειμένου και εικόνας, θα προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε μια τυπολογία αυτής της ιδιαίτερης κατηγορίας εικονογραφημένων βιβλίων, στην πραγματικότητα να διαπιστώσουμε αν η τυπολογία που προτείνει η Bosch στις μελέτες της «Texts and Peritexts in Wordless and Almost Wordless Picturebooks» (Bosch, 2014) και «Wordless picturebooks» (Bosch, 2018) μπορεί να εφαρμοστεί και σε αυτή την ιδιαίτερη ηλικιακή ομάδα.

Α΄ ΔΙΑΚΡΙΣΗ (Η παρουσία του κειμένου)

Βασισμένη στη μελέτη των Virginia Richey και Katharyn Puckett (1992) που αποσκοπεί στην ταξινόμηση βιβλίων εικόνων χωρίς λέξεις ή σχεδόν χωρίς λέξεις ανάλογα με την παρουσία ή απουσία του αφηγηματικού κειμένου, το μέγεθος και τη λειτουργία του, τα βιβλία χωρίζονται σε δύο κύριες κατηγορίες: α) βιβλία σχεδόν χωρίς λέξεις (almost wordless) και β) βιβλία χωρίς λέξεις (wordless). Η πρώτη ομάδα περιέχει τέσσερις διαφορετικούς τύπους: σχεδόν χωρίς λέξεις-διάλογος (το τυπωμένο μέρος που εμφανίζεται είναι ο ευθύς λόγος των χαρακτήρων), σχεδόν χωρίς λέξεις-προτάσεις (ολοκληρωμένες προτάσεις ενισχύουν το μήνυμα της εικονογράφησης), σχεδόν άφωνοι ήχοι (η τυπωμένη αναπαράσταση που εμφανίζεται στη σελίδα αφορά έναν ήχο, όπως τον θόρυβο που προκαλεί ένα ζώο) και σχεδόν χωρίς λέξεις-ετικέτες (το τυπωμένο μέρος ενισχύει την ταυτότητα των εικόνων βάζοντας τη λέξη στη θέση της εικόνας μέσα στη σελίδα). Ο ορισμός αποκλείει χρονικές ακολουθίες τύπου comics (σύντομο χρονογράφημα) ή concept/game books (βιβλία εννοιών, γνώσεων). Αν και η διάκριση βασίζεται στην παρουσία/απουσία της έντυπης λέξης, δεν διευκρινίζεται ποιος είναι ο ακριβής αριθμός που μπορεί να περιέχει ένα εικονογραφημένο βιβλίο σε αυτό το σταθερά λογοκεντρικό πλαίσιο αυτού του πεδίου έρευνας έτσι ώστε ένα βιβλίο να μπορεί να ενταχθεί στην κατηγορία των «βιβλίων χωρίς λέξεις».

Μιλώντας ευθέως, η Bosch επισημαίνει ότι δεν υπάρχουν βιβλία χωρίς λέξεις, δεδομένου ότι όλα περιέχουν κάποιες είτε στο εξώφυλλο τους είτε στις αναφορές του εκδότη. Κι επειδή πολύ σπάνια θα δούμε βιβλία που δεν περιέχουν καμία λέξη, όπως ήταν το *Κόκκινο βιβλίο* στην αρχική του έκδοση (Γιαννικοπούλου, 2016:811), τα **βιβλία χωρίς λέξεις** τροποποιούν τον ορισμό τους σε αυτά που δεν περιέχουν καμία λέξη στην οπτική τους αφήγηση πέρα από τον τίτλο στο εξώφυλλο, το όνομα του συγγραφέα και τις αναφορές του εκδότη. Τέτοιες ιστορίες θα βρούμε πολλές στην ηλικία των 0-3, όπως το *Testa in su Testa in giù* (Κεφάλια πάνω κεφάλια κάτω) της Marie-Louise Fitzpatrick, μια ιστορία χωρίς λόγια που με τη δύναμη και την εκφραστικότητα των εικόνων θέτει το ερώτημα αν μπορούν δύο διαφορετικές οικογένειες, αυτή της μαμάς κουκουβάγιας και αυτή της μαμάς νυχτερίδας, να βρουν μαζί τον χώρο τους μέσα στον κόσμο. Οι χαρακτήρες βρίσκονται στο επίκεντρο όλων των εικόνων, σκέψεις και διαθέσεις γίνονται άμεσα αντιληπτές, περνώντας αβίαστα το βαθύ μήνυμα της σημασίας της αποδοχής, της βοήθειας και της συνεργασίας. Στο ίδιο ύφος και το *Brick by Brick* του Giuliano Ferrì όπου ένα μικρό ποντίκι μαζεύει ήσυχα

ένα λουλούδι από έναν παλιό τοίχο, όταν ένα τούβλο χαλαρώνει και μπορεί να δει για πρώτη φορά μέσα από το κενό που δημιουργείται τι υπάρχει από την άλλη πλευρά. Παρέα με τα άλλα ζώα αφαιρούν σταδιακά και αποφασιστικά όλο και περισσότερα τούβλα, μέχρι επιτέλους να μπορούν να δουν μια άλλη ομάδα ζώων. Μαζί χρησιμοποιούν τα τούβλα που κάποτε τα χώριζαν για να φτιάξουν μια γέφυρα και να ενώσουν τα νησιά τους. Και τα δύο βιβλία αποτελούν παραδείγματα βιβλίων χωρίς λέξεις με μόνη παρουσία του τίτλου, του ονόματος του συγγραφέα και των αναφορών του εκδότη αλλά και της περικειμενικής αναφοράς στο οπισθόφυλλο που συνοψίζει την πλοκή, τη σχολιάζει, κατευθύνοντας τον αναγνώστη για το πώς πρέπει να διαβαστεί το board book.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα **almost wordless books**, αυτά που περιέχουν τουλάχιστον μια λέξη. Εδώ το λεκτικό κείμενο επιτελεί συγκεκριμένη λειτουργία, συνήθως οι πληροφορίες που παρέχουν αυτές οι λίγες λέξεις θεωρούνται σημαντικές για τον παραλήπτη. Στην ομάδα θα εντάξουμε βιβλία όπου οι λέξεις υποστηρίζουν την οπτική αφήγηση, όπως το *Oink* του Arthur Geisert. Σε αυτή την εξαιρετική ιστορία η οικογένεια των χοίρων επικοινωνεί με μόνο μία λέξη, το oink, η οποία φορτίζεται με μια ευρεία γκάμα συναισθημάτων, τα γουρούνια επικοινωνούν με εύγλωττο τρόπο, μέσω αυτής της πολυσήμαντης λέξης. Η ιστορία ξεκινά με ένα τέντωμα, ένα χασμουρητό και ένα "Oink!" για τη μητέρα και τα μικρά της πριν από έναν γρήγορο περίπατο και τα αγαπημένα παιχνίδια στη λάσπη. Ενώ η μητέρα κοιμάται, τα μικρά γουρουνάκια θα αρχίσουν να περιφέρονται παραβιάζοντας αυστηρούς κανόνες όπως αυτοί για την απαγόρευση των φρούτων. Σύντομα οι απαλές φωνούλες τους μετατρέπονται σε κραυγές μεγάλου ενθουσιασμού με αποτέλεσμα να ξυπνήσει η μητέρα τους και τα ίδια να πρέπει να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των πράξεών τους. Ακριβώς το «θορυβώδες» του βιβλίου που προκαλεί η ποικίλων συναισθημάτων κραυγή oink έχει προβληματίσει την κριτική ως προς το αν αυτό το βιβλίο είναι ένα χωρίς λόγια βιβλίο, αφού η συχνότατη επανάληψη της λέξης την καθιστά απαραίτητη για την κατασκευή του νοήματος. Κι ενώ η Beckett το θεωρεί «το πιο θορυβώδες βιβλίο χωρίς λόγια όλων των εποχών» (Beckett, 2012:125), η Bosch θεωρεί ότι για αυτόν ακριβώς τον λόγο θα έπρεπε το βιβλίο να εξαιρεθεί από αυτή την κατηγορία (Bosch, 2014:79). Ακριβώς την ίδια αντιμετώπιση τυγχάνει και το *Egg* του Kevin Henkes με την επανάληψη της λέξης egg σε μια τρυφερή ιστορία αποδοχής και συντροφικότητας. Τέσσερα διαφορετικού χρώματος αυγά πρόκειται να σπάσουν. Κι ενώ τα τρία σπάνε και τα μικρά πουλάκια πετάνε μακριά, το τέταρτο, το πράσινο, καθυστερεί, όχι χωρίς λόγο. Τα τρία πουλιά θα επιστρέψουν για να δουν τι συμβαίνει με το τέταρτο αυγό και με έκπληξη θα διαπιστώσουν ότι από αυτό θα βγει ένα μικρό κροκοδειλάκι που θα θελήσει να γίνει μέλος της παρέας των μικρών πουλιών αλλά θα το εμποδίσει η εμφάνισή του μέχρι που στο τέλος η παρέα θα βρει τον ευφάνταστο τρόπο να συνυπάρξει με όλα τα μέλη της.

Σε αυτή την κατηγορία θα εντάξουμε επίσης βιβλία που περιέχουν ενδο-εικονικά κείμενα (intra-iconic texts) και αφορούν λέξεις που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος αντικειμένων όπως οι πινακίδες των καταστημάτων, οι ετικέτες των προϊόντων, κείμενα σε πινακίδες κυκλοφορίας κ.ο.κ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην ηλικία των 0-3 το *Pancakes for breakfast* του Tomie de Paola, μια χιουμοριστική ιστορία για μια

ηλικιωμένη κυρία που ζει σε μια αγροικία στην εξοχή και που αποφασίζει μια μέρα να φτιάξει για πρωινό τηγανίτες. Την προσπάθειά της να συγκεντρώσει τα υλικά που λείπουν, θα δυσκολέψουν τα άτακτα κατοικίδια της που συνεχώς θα φέρνουν ανατροπές στην ιστορία με αποτέλεσμα η γυναίκα να αυτοπροσκαλεστεί στο τραπέζι των γειτόνων της για να δοκιμάσει επιτέλους τις τηγανίτες που με τόση λαχτάρα ονειρευόταν. Η συνταγή εμφανίζεται στη σελίδα του βιβλίου με πλήρες κείμενο, ενώ πάνω στα αντικείμενα, όπως στο καλάθι με τα αυγά, θα μπουν τυπωμένες ετικέτες που θα συνδέουν το αντικείμενο με τη λεκτική του εκφορά. Σε ένα ανώτερο επίπεδο εμπλοκής αφού οι ιστορίες χρησιμοποιούν είτε μετανεωτερικές τεχνικές, όπως το

Sidewalk Circus του Fleisman είτε πιο σύνθετη εικονιστική αφήγηση που διασκευάζει τον αρχικό μύθο, όπως το *The tortoise and the Hare* του Jerry Pinkney, οι λέξεις σε αυτά τα βιβλία χωρίς λόγια αποτελούν μέρος του αφηγηματικού κειμένου, το οποίο, ανάλογα με το μήκος τους, έχει χωριστεί σε λέξεις, προτάσεις και παραγράφους. Μια τελευταία διάκριση αυτής της ταξινόμησης αποτελούν τα «ψευδή» βιβλία χωρίς λέξεις, όρος καθόλου υποτιμητικός για αυτά, που

υιοθετείται προκειμένου να προσδιορίσει την ανακρίβειά τους.

Έτσι, εδώ θα δούμε βιβλία που διαθέτουν ένα κρυφό, συμπυκνωμένο κείμενο που δεν θα το συναντήσουμε παρά στις περικειμενικές ή ευρύτερα παρακειμενικές ενδείξεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το *Noah's Ark* του Peter Spier, όπου στο εισαγωγικό σημείωμα ξεκαθαρίζεται ότι η εικονική έκδοση αυτής της βιβλικής ιστορίας συνιστά μια μετάφραση του ίδιου του συγγραφέα ενός ολλανδικού ποιήματος του 17^{ου} αιώνα ("The Flood" του Jacobus Revius), που γράφτηκε με αφορμή τη διάσημη αφήγηση. Το βιβλίο έχει τιμηθεί με το μετάλλιο Caldecott και το βραβείο για το Καλύτερο Εικονογραφημένο Βιβλίο της Χρονιάς από τους *New York Times*. Αυτές οι πληροφορίες είναι αυτονόητο ότι κατευθύνουν το ενδιαφέρον του ενήλικα αναγνώστη προκαλώντας συγκεκριμένες αναγνωστικές ανταποκρίσεις που αναπόφευκτα επηρεάζουν την επιλογή και την ανάγνωση του βιβλίου με το μικρό παιδί. Στις ευρύτερα παρακειμενικές ενδείξεις θα εντάξουμε βιβλία που αποτελούν εικαστικές απεικονίσεις γνωστών τραγουδιών, όπως το *La Lluna, la pruna* των Oriol Togo και Sebastia Serra, καταλανικό παιδικό τραγουδάκι ανάλογο με το δικό μας «φεγγαράκι μου λαμπρό» ή το «αχ, κουνελάκι».

B. ΔΙΑΚΡΙΣΗ (Η αφήγηση)

A. Ιστορίες χωρίς λόγια που εστιάζουν στην αφήγηση (*Telling*)

Στα εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λέξεις που εστιάζουν στην αφήγηση μιας ιστορίας, η αφήγηση επικεντρώνεται στους χαρακτήρες και στις δράσεις στις οποίες

συμμετέχουν (Bosch, 2018:193). Ανάλογα με την προέλευση της ιστορίας, αυτές μπορούν να χωριστούν σε τρεις ομάδες: τις προσαρμογές-διασκευές (adaptations), τις επαναδημιουργίες (re-creations) και τις πρωτότυπες ιστορίες (original stories).

Προσαρμογές-διασκευές (Wordless adaptations)

Αυτή η κατηγορία βιβλίων χωρίς ή σχεδόν χωρίς λόγια συνιστά μια γραφιστική επανεγγραφή του αρχικού μύθου ή της προϋπάρχουσας φανταστικής ιστορίας. Προφανώς έχουμε μια γλώσσα διαφορετική (τώρα αποκλειστικά οπτική), και μπορεί επίσης να υπάρχουν αλλαγές στο μήκος της ιστορίας, το ύφος και τη δομή της αφήγησης. Το σίγουρο είναι ότι αυτές οι ιστορίες δεν μπορούν να γίνουν πλήρως κατανοητές χωρίς γνώση του αρχικού κειμένου (hypotext) στο οποίο βασίζονται, επειδή σε άλλη περίπτωση χάνονται σημαντικές πληροφορίες. Για τον λόγο αυτό θα δούμε τέτοιου είδους βιβλία να συστήνονται σε παιδιά που έχουν σχεδόν συμπληρώσει τα 3 χρόνια και έχουν εξοικειωθεί με τα αρχικά παραμύθια. Είναι λοιπόν «Υπενθυμίσεις», δηλαδή, βιβλία εικόνων που προσκαλούν τον αναγνώστη να θυμηθεί μια ιστορία που ήδη ξέρει από άλλες πηγές. Η ομάδα αυτή δεν θα μας δώσει πολλούς τίτλους, αλλά το ενδιαφέρον είναι ότι αυτοί θα αφορούν κυρίως κλασικά παραμύθια με χαρακτηριστικό παράδειγμα την ιστορία της κοκκινোসκουφίτσας, αγαπημένο παραμύθι όσων συγγραφέων επιδίδονται σε τέτοιου είδους διασκευές για μικρά παιδιά, ένα από τα περισσότερο συχνά διασκευασμένα παραμύθια σε όλο τον κόσμο, και αυτό ισχύει επίσης και για τα εικονογραφημένα βιβλία με χωρίς ή σχεδόν χωρίς λέξεις. Η Bosch αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής Design από τα Ουγγρικά του εκδότη Csimoto αποτελείται από κλασικά και δημοφιλή παραμύθια χωρίς λέξεις ή σχεδόν χωρίς λέξεις. Τα βιβλία αυτής της συλλογής έχουν μικρή, τετράγωνη φόρμα και έχουν δημιουργηθεί από διαφορετικούς συγγραφείς με πολύ διαφορετικά στυλ γραφικών. Βιβλία, όπως η *Caperucita Roja* του Adolfo Serra (2011) που ξεχωρίζουν λόγω του αυθεντικού, πρωτότυπου χειρισμού των γραφικών της, με εικονογραφήσεις γεμάτες με οπτικές μεταφορές και πολυσημικά παιχνίδια, θα απαιτήσουν έναν αναγνώστη άνω των 3 ετών. Οι χωρίς λέξεις προσαρμογές μύθων και κλασικών παραμυθιών είναι πολύ λιγότερο συχνές. Στο βιβλίο του Juanjo G. Oller, *Cappuccetto Rosso*, δεν υπάρχουν λόγια, τουλάχιστον όχι στο πρώτο μέρος του βιβλίου, όπου μόνο τα γραφιστικά και στυλιζαρισμένα σαλόνια του ισπανού εικονογράφου διαδέχονται το ένα το άλλο. Το βιβλίο μελετήθηκε περισσότερο για να προτείνει παρά να πει την ιστορία. Στο τέλος υπάρχει μια επανεγγραφή του παραμυθιού και μια ενδιαφέρουσα ανάλυση από τον μελετητή Gustavo Martín Garzo, οι οποίες ταξινομούν το βιβλίο και σε εκείνα με το κρυφό, συμπυκνωμένο κείμενο. Στις λίγες διασκευές που υπάρχουν θα συμπεριλάβουμε και τον νικητή του Caldecott Metal του 2010, Jerry Pinkney με το *The Lion and the Mouse* (2009), που αφηγείται σχεδόν χωρίς λόγια έναν από τους μύθους του Αισώπου. Βέβαια, πάντα υπάρχει και η άλλη άποψη που θέλει το παιδί να χαίρεται απλά την ιστορία, χωρίς την απαραίτητη προηγούμενη γνώση του αρχικού κειμένου.

Αναδημιουργίες χωρίς λέξεις (*Wordless re-creations*)

Σε αυτή την κατηγορία οι καλλιτέχνες κυριολεκτικά ανα-δημιουργούν. Εκκινώντας από μια ορισμένη βάση που δεν είναι άλλη από το υπάρχον έργο, δημιουργούν ένα νέο εμπλέκοντας νέα στοιχεία, ανατρέποντας δεδομένα και γενικά επιτυγχάνοντας ένα σημαντικό βαθμό αλλαγής του αρχικού κειμένου. Και σε αυτή την ομάδα η γνώση του υποκειμένου εμπλουτίζει την κατανόηση αυτών των εικονογραφημάτων, αλλά δεν είναι και απαραίτητη. Υπάρχουν πολύ λίγες αναδημιουργίες ανάμεσα στα εικονογραφημένα βιβλία χωρίς ή σχεδόν χωρίς λέξεις γενικά για μικρά παιδιά και ειδικά για παιδιά έως τριών ετών. Ένα σημαντικό βιβλίο κλασικό στο είδος του που αναδημιουργεί ένα δημοφιλές παραμύθι εμπλέκοντας άλλα γνωστά κλασικά παραμύθια είναι το *Attenzione, passaggio fiabe!* του Mario Ramos, που περιγράφει χιουμοριστικά, με τη χρήση πινακίδων κυκλοφορίας, την «επικίνδυνη» διαδρομή που παίρνει ένα κορίτσι ντυμένο με κόκκινο χρώμα, όταν κυκλοφορεί μέσα στο δάσος για να επισκεφτεί τη γιαγιά της. Χώρια από το να βασίζεται στην Κοκκινোসκουφίτσα, αυτή η διασκεδαστική ιστορία κάνει διάφορες αναφορές σε άλλα δημοφιλή παραμύθια, όπως τη *Χρυσομαλλούσα και τα τρία αρκουδάκια* και *Τα τρία γουρουνάκια*. Βεβαίως από μια τέτοια ομάδα δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε το εκπληκτικό καινοτόμο *Petits chaperons loups* των Christian Bruel & Nicole Claveloux, ένα βιβλίο που διαβάζεται σε δύο αντικριστές ιστορίες οι οποίες ανατρέπουν τα στερεότυπα του λύκου και της κοκκινোসκουφίτσας, αφού ο ένας παίρνει στη θέση του άλλου με όποιες προεκτάσεις στην ταυτότητα, το φύλο και τις εσωτερικευμένες στάσεις και συμπεριφορές και για αυτό προορισμένο για μικρούς αλλά όχι τόσο για ενήλικους αναγνώστες. Τα μικρά παιδιά αναμένεται να διαδραματίσουν πολύ ενεργό ρόλο στη δημιουργία της αφήγησης σε αυτό το εξαιρετικά διαδραστικό βιβλίο (Becket, 2012).

Πρωτότυπα εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λέξεις (*Original wordless picturebooks*)

Ίσως η πολυπληθέστερη ομάδα στα βιβλία χωρίς λόγια για την ηλικία των 0-3. Σαν πρωτότυπα εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λόγια λαμβάνονται όλα εκείνα που παρουσιάζουν ιστορίες οι οποίες δεν βασίζονται σε ένα προϋπάρχον κείμενο και γενικά ομαδοποιούνται με τον γενικό όρο «έργα μυθοπλασίας». Οι ιστορίες είναι είτε ρεαλιστικές είτε φανταστικές. Σε αυτή την ομάδα μπορούμε να κάνουμε και επιμέρους ταξινομήσεις. Θα βρούμε βιβλία χωρίς λόγια με κύρια θεματική τους τη φιλία, όπως το *Amici?* της Brunella Baldi. Ένα βιβλίο που θέλει να μιλήσει σε δύο τύπους αναγνωστών: στους μικρούς αλλά και τους μεγάλους, που στέκονται αμήχανοι όταν τα θέματα αφορούν σχέσεις των μικρών παιδιών και που έχουν πολλά να μάθουν από τους μικρούς, πραγματικούς και μοναδικούς πρωταγωνιστές. Η συγγραφέας πραγματεύεται τη σιωπή του παιδιού που δεν πρέπει να υποτιμάται. Τεχνική της μονοτυπίας, εκφράσεις καλά αποτυπωμένες, όμοιες με αυτές των προσβεβλημένων παιδιών, χαρακτήρες που δεν φαίνονται να στηρίζονται στο έδαφος- ίσως υπαινιγμοί για την εμπειρία του χορευτή και του χορογράφου - και μερικά συνοδευτικά αντικείμενα, λουλούδια, παιχνίδια και πεταλούδες, όλα χωρίς λόγια υπέροχα ταιριασμένα. Μια ανάγνωση που διασπά τους ρόλους μεταξύ ενήλικου και παιδιού, όπου το παιδί θα ταυτιστεί και ο ενήλικας ίσως κατανοήσει την οπτική του παιδιού. Στο ίδιο ύφος με προεκτάσεις

ποιητικής δημιουργίας το *Abbracciami* του Alessandro Sanna για όλα τα πλάσματα που αγαπούν το ταίρι που διάλεξαν. Αποτυπώνοντας την καθημερινή ζωή δύο μικρών κουνελιών η Daphne Louter θα προσπαθήσει να εξοικειώσει τη ματιά του μικρού παιδιού με έργα τέχνης στο βιβλίο της *Duo conigli*. Ένα βιβλίο με απλή και επαναλαμβανόμενη δομή στο οποίο η ιστορία χτίζεται γύρω από μια σειρά ευχάριστων εκπλήξεων που συνοψίζουν μια ιδιαίτερα συνηθισμένη μέρα δύο μικρών κουνελιών. Στα αριστερά η ματιά του παιδιού θα σταθεί στο αντικείμενο που προβάλλεται σε μονόχρωμο φόντο (πάντα σε διαφορετικά χρώματα) και συνιστά μια κεντρική λεπτομέρεια (ένα κίτρινο μπαλόνι, δύο κόκκινες μπότες, ένα καπέλο), το οποίο θα αναζητήσει δεξιά στην οπτική αναπαράσταση της αφήγησης. Πέρα από αυτό, ανάμεσα στις σελίδες υπάρχει ένας εσώτερος κόσμος που απαιτεί προσοχή σχετικά με όσα έχει να μας πει για τις σχέσεις, την αυτονομία, το φύλο ή γενικότερα τις ιδιαιτερότητες της παιδικής ηλικίας.

Μεγάλο ενδιαφέρον στην κατηγορία παρουσιάζουν και τα βιβλία που διαθέτουν έντονο το στοιχείο του μαγικού ρεαλισμού με χαρακτηριστικό παράδειγμα το στοιχείο της μεταμόρφωσης στα βιβλία του Enzo και/ή της Lela Mari *La mela e la farfalla* και *il palloncino rosso*. Θα αναφέρουμε ξεχωριστά το *Il cappello di Topolina* του Eric Battut. Η δομή της ιστορίας, το λευκό φόντο και τα καθαρά περιγράμματα του βιβλίου συνιστούν ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ιστορίας χωρίς λόγια για πολύ μικρά παιδιά. Η ιστορία μιλά για ένα ποντίκι και το νέο του καπέλο. Η μικρή Topolina αποφασίζει να κάνει μια βόλτα (ο μικρός φράχτης και το μπλε λουλούδι θα υπαγορεύσουν διακριτικά τη χρονική και χωρική ανάπτυξη της ιστορίας), όταν συναντά τον φίλο της το σαλιγκάρι. Από τη στιγμή αυτή όλα τα σαλόνια θα μιλήσουν για μια συνάντηση μεταξύ δύο χαρακτήρων, διευκολύνοντας τη συνομιλία που φυσικά οδηγεί σε διάλογο. Το καπέλο κάθε φορά που θα βαριέται θα αλλάζει ιδιοκτήτη με αποτέλεσμα η ιστορία να εξελίσσεται σε ένα κρεσέντο χαρακτήρων (ποντίκι, σαλιγκάρι, κόκορας, γάτα, λαγός, λύκος, αρκούδα ...) και σε προοδευτική απομάκρυνση από το σημείο εκκίνησης που μετακινείται περαιτέρω στον ορίζοντα. Η κορύφωση επιτυγχάνεται όταν το καπέλο φορά το μεγαλύτερο κατ'εξοχήν ζώο πάνω στη στεριά: ο ελέφαντας. Μαγικά καπέλα θα βρούμε και σε άλλες ιστορίες, όπως στο *Der fliegende Hut* (Το ιπτάμενο καπέλο) της Rotraut Susanne Berner.

Επιπλέον στα φανταστικά εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λόγια θα συμπεριλάβουμε εκείνα που έχουν το στοιχείο της παιχνιδιού, της ανακάλυψης, όπως είναι το κλασικό *Have You Seen My Duckling?* της Nancy Tafuri. Η μητέρα πάπια δεν μπορεί να βρει το μικρό της παπάκι και το αναζητά ρωτώντας τα ζώα που συναντά. Σε αυτό το ανακαλυπτικό παιχνίδι εμείς

ξέρουμε πάντα που βρίσκεται κρυμμένο το παπάκι μέσα στην εικόνα, περιμένοντας τη στιγμή που ο ένας θα βρει τον άλλο! Με την ίδια πρόθεση και το διασκεδαστικό *Chi ha rubato il mio berretto?* της Gabriele Clima, όπου μια καρακάξα κλέβει το μικρό καπέλο ενός ξωτικού του δάσους για να το πάει στη φωλιά και να ζεστάνει τα μικρά της. Το ξωτικό το αναζητά ρωτώντας τα ζώακια που συναντά στο πέταγμά του, ενώ εμείς παρακολουθούμε την πορεία της καρακάξας γνωρίζοντας ανά πάσα στιγμή πού βρίσκεται. Στο τέλος η ισορροπία θα αποκατασταθεί και το μικρό ξωτικό, αφού ανακαλύψει τον αίτιο, θα τον κατανοήσει και θα του κάνει ένα όμορφο δώρο για την οικογένειά του!

B. Ιστορίες χωρίς λόγια που εστιάζουν στην παράσταση (*Showing*)

Τα βιβλία εικόνων χωρίς λέξεις που εστιάζουν στην προβολή των πράξεων και των γεγονότων επικεντρώνονται πλειοψηφικά στην πραγματική απεικόνιση των καθημερινών καταστάσεων της ζωής, σκηνικών και γεγονότων, των τοπίων και την επεξήγηση εννοιών. Σε αυτά τα βιβλία η «εμφάνιση» είναι πιο σημαντική από την «αφήγηση». Ο όρος καλύπτει χρονικά, πανοραμικά βιβλία ιστοριών και βιβλία μυθοπλασίας που εξηγούν έννοιες (concept-explaining storybooks).

Βιβλία χωρίς λέξεις γνώσεων με μυθοπλασία

Πολύ ιδιαίτερη η σειρά της Marie-Noëlle Horvath με τη μικρή αρκούδα και τις συνήθειες της που συνιστούν ολόκληρο τελετουργικό. Στο βιβλίο *L'ours & le miel*, όπως και σε όλα της σειράς, οι εικονογραφήσεις κατασκευάστηκαν εξ ολοκλήρου από κεντημένα υφάσματα. Η ιστορία έχει μια διπλή αποστολή: χάρη σε μια μικρή αρκούδα που είναι πρόθυμη να βοηθήσει τα μικρά παιδιά μέσα από τη χαριτωμένη της ιστορία να μάθουν όχι μόνο να μετράνε αλλά και για την προστασία των μελισσών, τις βασίλισσες της επικονιάσεως και πυλώνες της βιοποικιλότητας. Μία ιδιαίτερη κατηγορία που αφορά όχι μόνο στην τροποποίηση της συμπεριφοράς του παιδιού, αλλά και τις καθημερινές του συνήθειες και τη διαισθητική του νοημοσύνη είναι η επόμενη με χαρακτηριστικά παραδείγματα το *Basta pannolino!* της Manuela Nava, όπου με χιουμοριστικό τρόπο ένα μικρό αγόρι δείχνει στους ενήλικες του περιβάλλοντός του ότι δεν χρειάζεται πια να φοράει πάνα.

Χρονικά χωρίς λέξεις (*Wordless chronicles*)

Τα χρονικά είναι εκείνα τα εικονογραφημένα βιβλία με αφηγηματικές ακολουθίες που περιγράφουν καθημερινά ή γενικά γεγονότα, δηλαδή, ιστορίες της καθημερινής ζωής στις οποίες δεν συμβαίνουν συγκεκριμένα περιστατικά. Ένα καλό παράδειγμα είναι το *Tchibum!* (2009) από τους Gustavo Borges και Daniel Kondo, οι οποίοι έλαβαν μια τιμητική αναφορά στο New Horizons category στην Έκθεση Παιδικού Βιβλίου το 2010 στην Bologna. Περιέχει μια απλή αφηγηματική ακολουθία: ένα παιδί βουτά σε μια πισίνα και κολυμπά σε αυτήν κάτω από το άγρυπνο μάτι ενός ενήλικα. Η πρόταση αυτού του ανανεωτικού μικρού βιβλίου είναι, με τη μορφή εικονογραφημένου σεναρίου, να ενθαρρύνει τα μικρά παιδιά ώστε να χάσουν τον φόβο τους για το νερό και να κάνουν τα πρώτα βήματα μαθαίνοντας να κολυμπούν με χαλαρό τρόπο. Έχει στρογγυλεμένες γωνίες, σελίδες ανθεκτικές στην υγρασία και μια

καρτέλα "pull-here". Εκτός από την ενθάρρυνση της επαφής με το υδάτινο σύμπαν με παιχνιδιάρικο τρόπο, το *Tchibum!* συμβάλλει στην αντίληψη των χρωμάτων και της λειτουργίας του σώματος.

Πανοραμικά βιβλία χωρίς λέξεις (Panoramic wordless picturebooks)

Τα πανοραμικά εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λέξεις επικεντρώνονται περισσότερο στο περιβάλλον παρά στο τι συμβαίνει στους χαρακτήρες. Ένας σημαντικός τύπος πανοραμικού βιβλίου εικόνων χωρίς λέξεις είναι τα παιγνιώδη δημοφιλή βιβλία εικόνων wimmel, τα οποία λένε και δίνουν τη δυνατότητα να ειπωθούν πολλές ιστορίες ταυτόχρονα, όπως στη σειρά της Rotraut Susanne Berner για τη φανταστική πόλη του Wimmlingen, η οποία απεικονίζεται σε διαφορετικές εποχές και σε διάφορες στιγμές της ημέρας. Οι κύριοι χαρακτήρες επανεμφανίζονται σε κάθε σαλόνι και σε ολόκληρη τη σειρά των πέντε τόμων, αποτελώντας έτσι ένα πολύπλοκο αφηγηματικό σύμπαν. Τα βιβλία των εποχών της Susanne Berner Rotraut, πρόσφατα εκδόθηκαν και στα ελληνικά. Σε αυτή την κατηγορία θα βρούμε αρκετούς τίτλους για μικρά παιδιά, όπως το *Ψάξε και βρες* της Anne Suess.

Η Cornelia Remi (Remi 2011,2018) περιγράφει την αναγνωστική συνήθεια αυτών των βιβλίων ως «παιγνιώδη ανάγνωση», επειδή οι σελίδες τους, με τους πολλούς και διαφορετικούς χαρακτήρες, «επιτρέπουν τις πολλαπλές επιλογές ανάγνωσης και ενθαρρύνουν μια πολύ ενεργή ανταπόκριση που δικαίως θα μπορούσε να περιγραφεί ως μια μορφή παιχνιδιού».

Στις χρονικές ακολουθίες θα μπορούσαμε να εντάξουμε βιβλία σαν το *Before & after* του καλλιτέχνη Jean Jullien ο οποίος απεικονίζει με έναν αστείο και διορατικό τρόπο ένα σύνολο έξυπνων αφηγήσεων σε δύο πλαίσια, το πριν και το μετά, που παρουσιάζονται σε διαδοχικές σελίδες. Από το ανοιχτόχρωμο δέρμα στο ηλιοκαμμένο, από τα μακριά μαλλιά στα κοντά ο Jullien επιτυγχάνει την τέλεια ισορροπία μεταξύ προβλέψιμου και απροσδόκητου. Στο ίδιο ακριβώς ύφος το *Que s'est-il passé ?* της Nicolette Humber αλλά και το μεταφρασμένο στα ελληνικά ΠΙΠΙΝ-META του Matthias Arégui και της Anne-Margot Ramstein.

Εικονογραφημένα βιβλία χωρίς λόγια για πολύ μικρά παιδιά: ένας ολόκληρος κόσμος

Ο κόσμος των βιβλίων χωρίς λέξεις αναφορικά με την σύγχρονη εκδοτική παραγωγή κυρίως στο εξωτερικό και πολύ περιορισμένα στην Ελλάδα, δεν αποκλείει την ευαίσθητη ηλικιακή ομάδα των 0-3 ετών. Σαν μια μαντάλα, ένας κήπος θαυμάτων, ένας καθρέφτης όπου προσκαλούμαστε να ξεκινήσουμε, να αναπτύξουμε και να βιώσουμε την εμπειρία του δικού μας οπτικού τρόπου ύπαρξης (Terrusi, 2018), το παιδί ανακαλύπτει τον κόσμο και τον εαυτό του μέσα από ένα πλήθος ειδών αυτής της κατηγορίας που διακρίνονται από υψηλό βαθμό ποικιλομορφίας και τα οποία υπηρετούν τις αφηγηματικές και αισθητικές λειτουργίες της οπτικής αφήγησης.

Καθώς σέβονται τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά του μικρού παιδιού, αποτελούν ένα «ανοιχτό έργο» που προϋποθέτει τον ενεργό ρόλο του αναγνώστη ο οποίος ενδυναμώνει τη φωνή του μέσα από αυτήν τη σιωπηλή ανάγνωση. Οι τεχνολογίες και η αφηγηματική τους δομή στοχεύουν στην εκπαίδευση του μικρού

αναγνώστη, την απόκτηση γνωστικών και αφηγηματικών ικανοτήτων και, κυρίως, την κατανόηση της οπτικής γλώσσας από πολύ μικρή ηλικία. Η σιωπή, ένα από τα αγαπημένα ποιητικά θέματα των σιωπηλών αφηγήσεων, από μόνη της υπογραμμίζει μια αισθητική πρόθεση και μια σαφή αισθητική εκπαίδευση. Η διαπίστωση της ανάγκης να διανύσουμε ακόμα έναν μακρύ δρόμο προκειμένου να γνωρίσουμε πλήρως τις συναρπαστικές δυνατότητες και τη λειτουργία τους ενισχύεται από την παραδοχή εγκατάλειψης από τον ενήλικα της όποιας κανονιστικής βεβαιότητας υποβάλλει την απαραίτητη ερμηνεία της οπτικής αφήγησης, έτσι ώστε να συμβάλλουμε στη δημιουργία ενός απαραίτητου χώρου μοναξιάς όπου το παιδί θα μπορέσει να ακούσει τις άλλες γλώσσες, εκεί όπου είναι δυνατές πολλών τύπων αφηγήσεις.

Βιβλιογραφία

- Arizpe E. (2014). Wordless Picturebooks Critical and Educational Perspectives on Meaning-making. In B. Kümmerling-Meibauer & P. Nel (Eds.), *Picturebooks: Representation and Narration*. New York: Routledge, pp. 91-106.
- Beckett, S.L. (2012). *Wordless Picturebooks*. In *Crossover Picturebooks A Genre for All Ages*. New York: Routledge.
- Bosch, E. (2014). Texts and Peritexts in Wordless and Almost Wordless Picturebooks. In B. Kümmerling-Meibauer & P. Nel (Eds.), *Picturebooks: Representation and Narration*. New York, NY: Routledge, pp. 71-90.
- Bosch, E. (2018) *Wordless picturebooks*. In: KÜMMERLING-MEIBAUER, B. (Ed.) *The Routledge companion to picturebooks*. London and New-York: Routledge, pp. 191-200.
- Γιαννικοπούλου, Α. Το εικονογραφημένο βιβλίο χωρίς λόγια. In *Changing Worlds & Signs of the Times /Selected Proceedings from the 10th International Conference of the Hellenic Semiotics Society* editors: Eleftheria Deltsoy, Maria Papadopoulou, VOLOS 2016 The Hellenic Semiotics Society Ελληνική Σημειωτική Εταιρία, σσ. 808-17.
- Dowhower, S. (1997). *Wordless Books: Promise and Possibilities, A Genre Comes of Age*. In *Yearbook of American Reading Forum*, ed. Kay Camperell, Bernard L. Hayes & Richard Telfer. Vol. 17, pp. 57-79.
- Graham, Judith (1998). "Turning the Visual into the Verbal: Children Reading Wordless Picture Books", in Janet Evans (Ed.) *What's in the Picture? Responding to Illustrations in Picture Books*, London, Paul Chapman, pp. 25-43.
- Marcus, Leonard S. (1983/4). "The Artist's Other Eye: The Picture Books of Mitsumasa Anno", *The Lion and the Unicorn A Critical Journal of Children's Literature Special Double Issue Picture Books*, Vol. 7-8, pp. 24-46.
- Nieres-Chevrel, Isabelle (2010) "The Narrative Power of Pictures: *L'Orage* (The Thunderstorm) by Anne Brouillard," in Teresa Colomer, Bettina Kummerling-Meibauer, and Cecilia Silva-Diaz (eds) *New Directions in Picturebook Research*, New York, Routledge, 129-138.
- Nikolajeva, Maria, and Scott, Carole (2006, 2001¹). *How Picturebooks Work*. New York, Routledge.

- Nodelman, Perry (1988). *Words about Pictures. The Narrative Art of Children's Picture Books*, Athens, GA, University of Georgia Press.
- Rémi, Cornelia (2018). *Wimmelbooks*. In: KÜMMERLING-MEIBAUER, B. (Ed.) *The Routledge companion to picturebooks*. London and New-York: Routledge, pp. 158-168.
- Rémi, Cornelia. "Reading as Playing. The Cognitive Challenge of the Wimmelbook". In *Emergent Literacy: Children's Books from 0 to 3*, edited by Bettina Kümmerling-Meibauer. Amsterdam: Benjamins, 2011, pp. 115–139.
- Richey, Virginia H. & Puckett, Katharyn E.. (1992). *Wordless/Almost Wordless Picture Books: A Guide*, Englewood Colorado, Libraries Unlimited INC.
- Terrusi, Marcella (2018). *Silent Books. Wonder, Silence and Other Metamorphosis in Wordless Picture Books* *Proceedings 2017*, 1, 879 Presented at the International and Interdisciplinary Conference IMMAGINI? Image and Imagination between Representation, Communication, Education and Psychology, Brixen, Italy, 27–28 November 2017. Published: 1 March 2018.
- Giannino Stoppani Cooperativa Culturale Accademia Drosselmeier (2019). *Toddlers first books*, Giannino Stoppani Edizioni.
- Βιβλία ελληνικά**
- Ζαχαριά, Π. (2019). *Η φάλαινα, το αγόρι και η θάλασσα ανάμεσά τους*. Αθήνα: Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο.
- Γεωργιάκη – Κόλλια Ε., Ιωαννίδου, Α. & Ποζίδου Ρ. (2017). *Το Κουμπί*, Θεσσαλονίκη, Γράφημα.
- Βιβλία ξενόγλωσσα**
- Arégui, Matthias & Ramstein, Anne-Margot (2014). *ΠΙΝ-META*, Καλαμάτα, Κόκκινο.
- Baldi, Brunella (2017). *Amici?* Perugia, Edizioni Corsare.
- Battut. Eric (2016). *Il cappello di Topolina*, Trieste, Bohem Press Italia.
- Blake, Quentin (2018, 1995¹). *Clown*, UK, Random House Childrens' Publishers.
- Bruel, Christian & Claveloux, Nicole (2007). *Petits chaperons lousps*, France, éditions être.
- Clima, Gabriele & Tamburini Arianna (2018). *Chi ha rubato il mio berretto?* Milano, La Coccinella.
- Ferri, Guiliano (2016). *Brick by Brick*, US, michael neugebauer edition (minedition).
- Fitzpatrick, Marie-Louise (2016). *Testa in su Testa in giù*, Roma, Lapis edizioni.
- Geisert, Arthur (1991). *Oink*, New York, Houghton Mifflin.
- Henkes, Kevin (2017). *Egg*, New York, Greenwillow Books.
- Hoban, Tana (1993). *Black on White*, New York, Greenwillow Books.
- Horvath, Marie-Noëlle (2017). *L' ours & le miel*. Genève: LA JOIE DE LIRE EDITIONS.
- Humbert, Nicolette (2014). *Que s'est-il passé ?* Genève, Joie De Lire.
- Jullien, Jean (2017). *Before & After*, London, Paidon.
- Lehman, Barbara (2014, 2007¹). *Το κόκκινο βιβλίο* (επιμ. Κ. Κύρδη), Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Daphne Louter (2017). *Due conigli*, UK-London, Lemniscaat.

- Mari Iela e Enzo (2017, 1960¹ Bompiani). La mela e la farfalla, Milano, Babalibri.
- Mari, Iela (2015, 1967¹Emme Edizioni). il palloncino rosso, Milano, Babalibri.
- Nava, Manuela & Guicciardini, Desideria (2017, 2009¹). Basta pannolino! Roma, Lapis.
- Ollier, Junco G. (2014). Cappuccetto rosso, Milano, Terre di Mezzo..
- Paola Tomie de (2018). Pancakes for breakfast, Boston, HMH Books for Young Readers.
- Pinkney, Jerry (2013). The Tortoise & the Hare, US, Little, Brown Books for Young Readers.
- Pinkney, Jerry (2009). The Lion and the Mouse (2009), New York, Little, Brown Books for Young Readers.
- Ρορον, Ν. (1999). Οι μεγάλοι παίζουν τον πόλεμο Γιατί; Εικονογράφηση Nikolai Ρορον. Διασκευή: Πέτρος Γαϊτάνος, Μαριανίνα Κριεζή. Αθήνα, Άμμος.
- Ramos, Mario (2017). Attenzione, passaggio fiabe! Milano, Babalibri.
- Raschka, Chris (2011). A ball for Daisy, NY, Schwartz & Wade.
- Rotraut, Susanne Berner (2020). Το βιβλίο της άνοιξης, Αθήνα, Νεφέλη.
- Rotraut, Susanne Berner (2002). Der fliegende Hut, Munich, Carl Hanser, GmbH & Co.
- Sanna, Alessandro (2012). Abbracciarmi, Italy, Mondadori.
- Serra, Adolfo (2013). Caperucita Roja, USA, Fondo de Cultura Economica.
- Spier, Peter (1977). Noah's Ark, US, Doubleday.
- Suess, Anne (2017). Ψάξε και βρες, Αθήνα, Οξύ.
- Tan, Shaun. The Arrival. Sydney: Hodder Children's Books, 2006.
- Tafuri, Nancy (1991). Have You Seen My Duckling? New York, Greenwillow Books.